

گفتاری از آیت‌ا... سیدمجتبی نورمفیدی
در مراسم رونمایی دانش نامه گلستان
رسالت اصلی دانش نامه ها
آگاهی بخشی است

در این جمع فرهیخته لازم نیست من از ارزش دانش و دانایی سخن بگویم. فقط به این نکته اشاره می‌کنم که ارزش دانایی و آگاهی در دنیا و آخرت چیست؟

در کلامی از امیر بیان، امیرالمومنین علی (ع) وارد شده است: «الْعِلْمُ سُلْطَانٌ، مَنْ وَجَدَهُ صَالِحًا بِهِ، وَمَنْ لَمْ يَجِدْهُ صَالِحًا عَلَيْهِ» علم، سلطنت و اقتدار است، کسی که غلبه کند و اهل علم بشود، می‌تواند با آن، بر همه چیز

سلطنت یابد و غلبه کند، اما اگر این سلطنت را نداشته باشد بر او یورش می‌برند و مغلوب می‌شود. همین یک جمله کافی است که بدانیم، امروز ابزار قدرت و اقتدار در جهان کنونی علم است. در کلامی از رسول گرامی اسلام وارد شده، می‌فرمایند: «تعلموا العلم و تفقهوا ولا تموتوا العلل جهل» یاد بگیرید و یاد بدهید و تفقه کنید (یعنی فکر کنید و بفهمید، نه فقط حفظ کنید) و با جهل و نادانی از دنیا نروید. چرا؟ چون خداوند تبارک و تعالی هیچ بهانه و عذری برای جهل نمی‌پذیرد.

این که چرا جهل به عنوان بهانه پذیرفته نمی‌شود، این است که جهل یک نقص است. به علاوه جاهل، از این بابت که برای دیگران خسارت‌ها و مشکلاتی ایجاد می‌کند، مورد مؤاخذه قرار می‌گیرد. طبق حدیثی که از امام صادق (ع)، به عنوان حدیث جنود عقل و جهل، وارد شده؛ ما دو نوع جهل داریم، یک جهل در مقابل عقل و یکی در مقابل علم، یک جهل در مقابل دانش و یکی هم در مقابل بینش است. خداوند تبارک و تعالی، هم برای نادانی مؤاخذه می‌کند و هم برای جمود فکری، پس مؤاخذه‌ی جاهل، فقط برای نادانستن نیست، اهل جمود فکری هم، روز قیامت بهانه ندارند.

با این نکته‌ای که عرض کردم، در محیط اسلامی، بر کم‌تر امری به اندازه‌ی دانش و آگاهی تأکید شده است. شما می‌بینید در محیط اسلامی، دانشمندان بزرگی ظهور یافتند و در این بین، کم‌نیستند دانشمندانی که جامعیت داشته و در علوم مختلف وارد شده‌اند. بسیاری از آثاری که در محیط اسلامی ارایه شده، تبلور و تجلی جامعیت دانشمندان اسلامی ماست. مکتبی که می‌خواهد پیروانش در دنیا قدرتمند باشند، در آخرت بهانه‌ای نمی‌پذیرد. معلوم است در این مکتب و این منطق، چه افرادی تربیت می‌شوند. همه‌ی دانشمندان ما بر این اساس تلاش و کوشش کردند و در عین حال به نیازهای جامعه هم پاسخ دادند.

یکی از مسایل مهمی که بر همین اساس، در محیط اسلامی نمود پیدا کرد و از قرون اولیه ردپایش را می‌توان دید، دانش‌نامه‌نویسی است. البته می‌گویند نخستین دانش‌نامه (نه به مفهوم امروزی، بلکه به همان مفهوم قدیمی، که با مفهوم امروزی عناصر مشترک زیادی دارد)، متعلق به یونان باستان است و نخستین دانش‌نامه‌نویس، ارسطو است که او را «معلم اول» می‌خوانند. طبق بعضی گزارشات تاریخی، در تاریخ چین باستان نیز ردپایی از دانش‌نامه‌نویسی وجود دارد. این که پیامبر(ص) هم در روایتی دارند که: «اطلب العلم ولو به الصین» معلوم می‌شود؛ آن موقع، چین واقعاً مهد علم بوده، که مسلمان‌ها تشویق می‌شدند برای یادگیری به آن جا بروند.

اما به هر حال، کسانی مثل فارابی (از علمای قرن سوم) که به «معلم ثانی» مشهور است و مسلماً همه‌ی شما اسمش را شنیده‌اید، دانش‌نامه‌نویس بوده‌اند. کتاب «احصاء العلوم»^۱ فارابی، یک دانش‌نامه است.

دانش‌نامه در گذشته، شامل جمع‌آوری دانسته‌های مختلف بشری بود و هر چند ویژگی‌های دانش‌نامه‌های امروزی را نداشت، ولی در نوع خود، دانش‌نامه بود. چنان‌که «دانش‌نامه‌ی علایی»^۲ ابن‌سینا، دانش‌نامه است. «الآغانی»^۳ ابوالفرج اصفهانی که در فرهنگ و ادب نوشته، یک دانش‌نامه است. کتاب «صحیح بخاری»^۴ که از جوامع روایی اهل سنت است، یک دانش‌نامه است و هم چنین کتاب «الکافی»^۵ کلینی که در نوع خود دانش‌نامه است.

این‌ها را عرض کردم که جوانان و مردم بدانند، ما بر پایه‌های استواری نشسته‌ایم، ولی از آن خبر نداریم. چنان‌که، کار به جایی می‌رسد که بعضی‌ها می‌گویند: در ایران بعد از مثلاً ۵۰-۴۰ سال یا ۷۰-۶۰ سال اخیر و به تقلید از اروپایی‌ها، دانش‌نامه‌نویسی شروع شد. بله؛ دانش‌نامه به سبک نوین، از ۳ قرن قبل شروع شد، ولی نباید فراموش کرد که در دوران قرون وسطی، وقتی اروپا در بربریت و وحشی‌گری به سر می‌برد، محیط اسلامی در اوج شکوفایی دانش‌نامه‌نویسی بود. نکته‌ی دیگری که تعجب‌همگان را برمی‌انگیزد، این است که در عصر مغول‌ها، که جامعه‌ی بشری بیشترین خسارت‌ها را دید، در همان دوره‌ای که مغول‌ها سر می‌بریدند و خون می‌ریختند، بزرگان ما به تحقیق و تألیف مشغول بودند، چنان‌که بعضی‌ها، از آن عصر، به «عصر شکوفایی دانش‌نامه‌ها» تعبیر می‌کنند. یعنی علمای اسلامی در آن محیط، به‌رغم همه‌ی فشارها، نشان دادند که هیچ‌کس هیچ‌توجهی برای کم‌کاری ندارد.

۱- احصاء العلوم: تألیف ابونصر محمد فارابی (۳۳۹-۲۶۰)، فیلسوف ایرانی. موضوع این کتاب در رابطه با طبقه‌بندی دانش‌های رایج در قرن چهارم هجری است.

۲- دانش‌نامه علایی: تألیف ابوعلی‌حسین بن عبدالله بن حسن بن علی بن سینا، مشهور به ابوعلی سینا، ابن‌سینا، پورسینا و ملقب به شیخ‌الرئیس (۴۱۶-۳۵۹ش). این کتاب، دانش‌نامه‌ای در علوم: ۱- هیئت ۲- موسیقی ۳- منطق ۴- طبیعیات ۵- ماوراءالطبیعه، تدوین یافته است.

۳- الآغانی: تألیف علی ابن‌حسین ابن محمد اموی قرشی، مشهور به ابوالفرج اصفهانی (۲۸۹-۲۴۷ق). این کتاب، دانش‌نامه‌ی ادبیات و موسیقی است.

۴- صحیح بخاری (بخاری): تألیف حافظ ابوعبدالله محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن مغیره بن بردزبه بخاری (۲۵۶-۱۹۴ق). این کتاب، یکی از صحاح سته و از معتبرترین منابع حدیث و در واقع دانش‌نامه‌ی حدیث، در نزد اهل سنت است.

۵- الکافی: تألیف شیخ ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق رازی، مشهور به شیخ کلینی (۳۲۸-۲۵۸ق). این کتاب، دانش‌نامه‌ای در موضوع حدیث است که در ۳ بخش: «اصول کافی»، «فروع کافی» و «روضه کافی» تدوین شده است.

گذشته‌ی پرافتخار ما، گواه بر این مطلب است که چه سرمایه‌ی عظیم و بزرگی داریم. ما چنین سرمایه‌هایی داشته و داریم. جالب این است که همین کتاب «بحارالانوار»^۶ که ۱۱۰ جلد است، از طرف یونسکو به عنوان یک دانش‌نامه‌ی تاریخی، مورد تجلیل قرار گرفته است. تاریخ گذشته‌ی ما، پُر است از بزرگانی که در این عرصه تلاش کرده‌اند. «ذخیره خوارزمشاهی»^۷ که توسط حکیم سید اسماعیل جرجانی نوشته شده، نیز یکی از همین دانش‌نامه‌هاست.

دانش‌نامه‌ها، یک وجه مشترک دارند و آن این است که از ابتدا تاکنون، رسالت اصلی همه‌ی آن‌ها، دانایی بخشی و آگاهی بخشی بوده است. من این جا نمی‌خواهم برای شما از تاریخ بگویم و لیست و فهرستی از دانش‌نامه‌ها را ارایه بدهم، بلکه می‌خواهم ذهن شما را به اهمیت کاری که امروز شما با آن مواجه هستید، معطوف کنم. می‌خواهم ذهن شما را معطوف کنم به همت بلند و دوراندیشی بنیان‌گذار مؤسسه‌ی فرهنگی میرداماد، حضرت آیت‌الله نورمفیدی، که بر اساس میراث پرافتخار گذشته و رسالتی که احساس می‌کردند، در این وادی قدم گذاشتند.

همان‌طور که گفتم؛ رسالت اصلی دانش‌نامه‌ها و عنصر مشترک شان از ابتدا تاکنون، آگاهی بخشی بوده است. اما دانش‌نامه‌ها، الان یک مختصات خاصی پیدا کرده‌اند. دانش‌نامه، در گذشته مبسوط و جامع بود و امروزه، مختصر و فشرده است. جالب است بدانیم در دوران انقلاب فرانسه، با تکیه بر این بینش که؛ راه‌هایی، دانایی است و با هدف آگاهی بخشی، شروع کردند به تدوین دانش‌نامه‌ها، کاری که سال‌ها و صدها سال قبل، بزرگان دین ما، نبی مکرم اسلام و اهل بیت عصمت و طهارت و دست‌پروردگان این مکتب، آن را آغاز کرده بودند و در دامن شان پرورش دادند.

ما امروز در مراسمی هستیم که ثمره‌ی ۱۰ سال کار و تلاش ۸۵ نفر از افسران جنگ نرم است. من به‌خصوص و با عنایت تعبیر می‌کنم؛ هرکسی برای احیای هویت ایرانی - اسلامی، تلاش کند، او افسر جنگ نرم است. افسر جنگ نرم، آن نیست که در فضای مجازی و واقعی، تیر تهمت و اتهام و دروغ و هر نوع ناسزا را به هر سو پراکند، این‌ها افسر جنگ‌اند، اما به تعبیر مقام معظم رهبری: «کسی که به تولید علم و دانش کمک کند، کسی که خودباوری را در جوانان این مرز و بوم احیا کند، کسی که اعتمادبه‌نفس بدهد، کسی که این ملت را با گذشته‌ی خویش پیوند بدهد، او افسر واقعی جنگ نرم است.»

متأسفانه این اصطلاح بسیار دقیق، از ناحیه‌ی بعضی، به نادرستی مصادره یا تفسیر شده که افسر جنگ نرم یعنی کسی که جز به تهمت و ناسزا و دروغ، زبان باز نکند. نه؛ این ۸۵ نفر بی‌نام و نشان و بی‌ادعا و همه‌ی کسانی که در این عرصه تلاش می‌کنند، به نظر من، افسر جنگ نرم‌اند و من از همه‌ی آن‌ها تشکر می‌کنم. درست است که تدوین این دانش‌نامه ۱۰ سال طول کشید، اما این را بگذارید به حساب بضاعت محدود استان ما.

۶ - بحارالانوار: تألیف محمدباقر ابن محمدتقی مجلسی، مشهور به علامه مجلسی (۱۱۱۰ - ۱۲۰۳ ق). این کتاب که نام کامل آن «بحارالانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار» است، بزرگ‌ترین منبع حدیث است و در واقع نزد اهل تشیع، کامل‌ترین دانش‌نامه‌ی حدیث محسوب می‌شود.

۷ - ذخیره خوارزمشاهی: تألیف زین‌الدین ابوالفضائل اسماعیل بن حسین جرجانی، معروف به سیداسماعیل و مشهور به حکیم جرجانی (۵۳۱ - ۶۳۴ ق). این کتاب که به زبان فارسی نوشته شده، بزرگ‌ترین دانش‌نامه‌ی پزشکی در زمان خود بوده است.

شما می‌دانید، دانش‌نامه‌نویسی واقعاً چه قدر سخت است. همین الان جناب آقای صالحی امیری، وزیر محترم ارشاد، که خودشان دستی بر این آتش دارند و وزیر فرهیخته‌ی این وزارت‌خانه هستند، می‌گفتند: «می‌دانم این کار چه قدر کار سختی است. محدودیت‌های نیروی انسانی، منابع و ...». یک نمونه از دشواری کار دانش‌نامه‌نویسی، همین دانش‌نامه‌ی معروف و مشهور «مصاحب» است، که نخستین دایره‌المعارفی است که در ایران به زبان فارسی چاپ و منتشر شده، دکتر مصاحب، کار تدوین این دانش‌نامه را از سال ۱۳۳۵ شروع کرد، در سال ۱۳۴۵ نخستین جلد آن، منتشر شد و در سال ۱۳۷۴ در حالی که خودش از دنیا رفته بود، آخرین جلدش منتشر شد. این درحالی است که؛ بخش زیادی از این دایره‌المعارف، ترجمه بود. یعنی تقریباً سه چهارم آن ترجمه‌ی «دایره‌المعارف کلمبیا» است و تنها یک چهارم آن تولید و تألیف شده، به عبارتی نگارش ۳ جلد دانش‌نامه، که بخش زیادی از مطالب آن، تنها ترجمه شده، ۴۰ سال طول کشید، آن هم با همراهی و هم‌کاری بزرگان ادب و فرهنگ ایران. حال شما حساب کنید، دانش‌نامه‌ی گلستان در ۳ جلد، با این همه مدخل، آن هم در استانی که پیشینه‌ی این کار را ندارد و منابع کافی در دسترس نیست، کار بسیار دشواری است. اگر منابع کافی وجود داشت، می‌رفتند از این طرف و آن طرف جمع‌آوری می‌کردند و از داخل سایر کتاب‌ها جستجو می‌کردند و به هم بسط و بندش می‌کردند، این، کاری نداشت. اما مطالب این دانش‌نامه را یک به یک نشستند و نوشتند، یعنی این دانش‌نامه یک دانش‌نامه‌ی صد در صد تألیفی است. خوشبختانه ما الان یک جمع و نسل، از پژوهشگرانی را داریم که در میدان عمل، آزموده شده و با شیوه‌ی دانش‌نامه‌نویسی آشنایی پیدا کرده‌اند، این‌ها برای ما سرمایه هستند. در واقع یکی از دستاوردهای دانش‌نامه‌ی گلستان، جدای از انتشار دایره‌المعارف ۳ جلدی، تولید و تربیت سرمایه‌ی انسانی و پژوهشی است. برای این کار زحمت زیادی کشیده شده و من از همه، به ویژه از شورای تدوین دانش‌نامه، تشکر می‌کنم، البته این دانش‌نامه کاستی‌هایی دارد، بخشی از کاستی‌ها را هم، خود من واقف هستم؛ بعضی مداخل مهم نیست. بعضی‌ها تناسب ندارد، برخی مقالات نسبتاً طولانی‌تر است، بعضی‌ها کوتاه‌تر و یک اشکالاتی دارد. ان شاء الله دوستان همت و تلاش کنند، در ویرایش‌های بعدی این اشکالات برطرف شود.

از همه‌ی شما تشکر می‌کنم. از مهمان محترم این برنامه، جناب آقای دکتر صالحی امیری، که در واقع، همان‌طور که خودشان هم اظهار داشتند، عمده‌ی سفرشان، به خاطر همین برنامه بود، تشکر می‌کنم. از همه‌ی همراهان‌شان، از روحانیت معظم، استاندار گرامی و همه‌ی عزیزانی که این‌جا شرف حضور دارند تشکر می‌کنم و در همین وقت نزدیک به استجابت دعا [اذان مغرب]، از خداوند متعال طلب می‌کنم که ان شاء الله تعالی، سایه‌ی بلندپایه‌ی نور منور گلستان را بر سر ما مستدام بدارد.

والسلام علیکم و رحمہ اللہ.